

УФИМСЬКІ СПОГАДИ

«В Уфі, де сплять аксаковські тополі...»

М. Рильський

I. Уфа кінця 1941 — початку 1942 років була в моєму житті «сценою» дуже давньою, але все одно надзвичайно яскравою в моїй пам'яті: і трагічною, і в чомусь гумористично-курйозною, бо життя є життя, а воно навіть під час війни і на «башкирській чужині» було дуже багатогранним. Отже, свої уфимські спогади я напишу у вигляді різних «сцен — ситуацій», звичайно ж, у розрізі «академічних» і «письменницько-артистичних» акцентів щодо самої тематики.

«Потрапляння» до Уфи — столиці Башкирії було не пряме з Харкова кінця вересня 1941 року, а тривало місяць-півтора у вигляді залізничного ешелону, котрий іноді, зрідка, зупинявся на маленьких станціях, де мама намагалася набрати кип'ятку до нашого залізничного чайничка і щось купити в збіднілих залізничних буфетах. Головне ж — це був нестримний рух поїзда, що мчить із затемненої України до передгір'їв Уралу, намагаючись втекти із зони «літакових німецьких пострілів»: там, зверху, фашистські літаки намагаються *так* обстріляти поїзд, щоб він ніколи і нікуди не прибув, як сотні інших поїздів. Отже, машиністи, змінюючи один одного, мчать і вдень і вночі, а в ешелон, який «мчить», влучити важче, ніж у нерухомий. Їх не обходить життя пасажирів усередині вагонів: ті самі турбуються про себе і про своїх сусідів. Хтось із них хворіє, навіть помирає; хтось навіть народжується (були й такі випадки); хтось сумує за покинутими рідними місцями чи за тим, що тепер нема де одержувати фронтову пошту; а хтось бадьориться, розповідаючи сусідам по вагону цікаві історії, читає напам'ять уривки з художніх творів; дехто збирається в хори і співає: «Повій, вітре, на Україну...», «Ой, Днипро, Днипро! Ты широк-могуч, над тобою летят журавли» або «На границе тучи ходят хмуры. Край суровый, тишиной объят. На высоком берегу Амура часовые Родины стоят...».

Поруч з нами у вагоні їде велика родина наших друзів — академіка Олександра Івановича Білецького (його дружина, двоє синів — Андрій і Платон і дружина Андрія Ніна). У цьому ж вагоні їдуть наші друзі — родина професора Самаріна: Юлія Іванівна — моя хрещена мати, Роман Михайлович і його дружина — Галина Іванівна. Дорослі безперервно спілкуються між собою. Я за старою звичкою спілкуюся більше з Платоном Білецьким: він у Харкові малював мені гарних ляльок, а тут, у поїзді, за відсутності потрібного матеріалу, щось «ліпить» із залишків заварки «відпрацьованого» чаю; із старої колоди карт вибираємо даму пік для «відьми» і все потрібне для «дурня».

Нарешті приїхали до Уфи. Дивно: ніч, а світять ліхтарі на залізничній станції (в Уфі вже немає затемнення); на довгих тихих вулицях міста тепер — на почат-

ку листопада — міцним холодним шаром лежить сніг; температура виразно «мінусова», десь градусів 15, не менше.

Білецькі й Самаріни з нами прощаються, бо вони вирішили їхати до Томська, а наша родина залишається в Уфі (хоча саме мій батько в 1918–1920 роках працював професором у Томському університеті). Чому ж ми залишаємося в Уфі? Бо немає фізичних сил їхати далі. У мого батька — тяжкий цукровий діабет: кілька уколів інсуліну на день. Я й так була худенькою, тепер же скидаюся на привида. В Уфі — Академія наук, отже, для мого батька, а можливо, й для мами (так воно й сталося) буде робота.

Нас спочатку розмістили на столах (для їжі й снання) у якомусь «офісі» Будинку Спиртотресту. Вікна з «офісу» виходять у темний двір, а двері відчиняються в довжелезні пусті коридори (подібні до лабіринту); правда, кажуть, у кінці «лабіринту» є і туалет, і цілодобовий чан з кип'яченою водою, і якийсь буфет, де можна купити щось із їжі.

Стою з мамою в черзі за кип'ятком і чую красивий жіночий молодий голос, звернений до моєї мами: «Таню, ви в Уфі проїздом чи на постійно?». Виявляється, що це мамина приятелька ще з дитячих валківських років. Вони теж перебувають тут, а потім, мабуть, переберуться, як і ми, до готелю «Башкирія» — жити в номері. Поруч з Галиною — її син Зьозя (я розкажу про нього пізніше), гарненький чорнявий хлопчик. Я уважно дивлюся на нього і кажу йому: «Ти схожий на маленького лорда Фаунтлероя на обкладинці книжки Бернетт. Вона залишилася, як і всі мої улюблені книжки, в Харкові». «Так, — спокійно відповідає він. — Мені всі так кажуть, але я не захоплююся художніми книжками, а тільки — з хімії. Я чув: тебе звуть Юля, і я буду часто жити разом з вами, коли мама поїде у відрядження. Он твоя мама і моя вже про це домовляються».

Наступний етап «уфимської епопеї» — це маленька кімнатка в готелі «Башкирія». Зовні готель новомодний, з великими світлими вікнами, а всередині — дуже тісний. У нас два ліжечка: одне для батька, друге — для нас із мамою; столик і чорна «тарілка» радіо на стіні. Ніхто його не вимикає о 24-й, ніхто не вмикає о 6-й ранку: воно само говорить, коли хоче і що хоче, іноді щось повідомляє, іноді навіть «сміється» й «співає». О шостій ранку все одно напружено здригаєшся, чи будуть «позивні» Москви? Я й досі не можу спокійно слухати поетичних рядків: «Мы закрыты, заперты с четырех сторон. Говорит-прощается “Молодая гвардия — город Краснодон”». Після «позивних» Москви — найчастіше «обвальні» повідомлення з фронтів. «После упорных боев сданы города...». І неповторний голос Левітана: «Вечная слава героям...». Здається, що це говорить якась велика на зріст і міцна людина, з голосом Шалаяпіна, а виявляється, він був маленьким худеньким чоловічком із сумним поглядом темних очей.

Одного ранку я прокинулася пізно. Бачу: батько прикро вражений, а мама відверто ридає, спершися на столик. Питаю: «Що сталося? Хтось помер, хтось загинув на фронті?» «Ні, — каже тато (про це ми будемо дізнаватися теж дуже часто, але пізніше). — Просто ...здали Харків».

Перебралися ми пізніше, вже на постійно, у Будинок спеціалістів, вулиця Леніна, 3. Це недалеко від центру, від готелю «Башкирія», а головне — від Будинку Спиртотресту й базару. На той базар найчастіше ходитиму я, адже у школі в мене друга зміна. У ідальні Спиртотресту харчуватимусь «за талонами» — у першу зміну. За нашим столом там закріплені я, мої батьки і ще двоє академічних працівників: зав. канцелярії Президії АН Віра Костянтинівна Янович та її син — Віктор (на два роки старший за мене). Віктор і зараз живе й працює в Києві, за фахом — фізик і археолог-любитель, веде «археологічну» секцію в київському Будинку вчених, по-лицарськи платить за мене там членські внески і буває на

всіх моїх вечорах у Будинку вчених. Тепер він називається Віктор Сергійович Янович.

Уфа (з природничого погляду) — дуже різна в різні пори року: уся «замерзло-біла» взимку (тут мало вітрів, і не буває відлиг); ось чому вона надзвичайно корисна для хворих на легені. Тут майже видужали такі хворі, як президент Академії наук Олександр Олександрович Богомолець, відомий учений-«технар» Б. Горбунов і чарівна дівчина-підліток Жанна — дочка академіка Сапегіна. А от повернувшись до Києва, всі вони померли — незабаром після закінчення війни.

Весна в Уфі стрімка. Це насправді весна, але з'являється вона тільки на кінець травня. Сніг не тане, а якось іде в повітря, хоча на вулицях міста — суцільна мокра грязюка: будь-яка легкова машина (правда, таких там не було) тут просто б, як корабель, «сіла на мілину».

Влітку — спека (клімат континентальний), і коні тут мають такий кумедний для нас вигляд: усі в солом'яних брилях з дірками для вух.

Зелень — досить буйна, а річка Біла Волзького басейну (нанесена на всі карти Європи й Азії) — велично спокійна і, справді, абсолютно білого кольору (мабуть, у ній багато крейди); можливо, цьому сприяє велика кількість нафти, бо поряд — славетний Ішимбай. Риби в Білій багато, та до її смаку треба спочатку звикнути: вона страшенно тхне гасом.

Під Уфою і на менших річках, приміром Дьомі, дуже барвистий пейзаж. Це видно на малюнках Павла Григоровича Тичини — він прекрасний художник.

На вулицях міста чути різні мови: башкирську, татарську, російську, українську, польську. Ніхто не звертає уваги, хто і як говорить і в чому одягнений. Хто як може, так і одягається: є й розкішні шуби, є й зношені пальта, є й кожухи та куртки; одне спільне: у всіх на головах щось тепле, а на ногах — чоботи або валянки (інакше не виживеш).

II. Наукова праця в усіх інститутах Академії наук України (особливо технічного профілю, але й гуманітарного) велася дуже напружена. Мій батько разом з академіком Михайлом Яковичем Калиновичем беруть участь у роботі всієї філологічної секції (паралельно з тим Леонід Арсенійович викладає в Башкирському об'єднаному педінституті). З тих, кого я пам'ятаю, активно працюють літературознавці: Арон Абрамович Тростянецький, Степан Андрійович Крижанівський, Дмитро Васильович Чалий (останній тут працював ще до початку війни, одержавши сюди службове призначення).

Працювали над загальнофілологічними проблемами: не було чіткого поділу на мовознавців, літературознавців і фольклористів, і, хай на мене не ображаються інші наші співробітники, тоді працювали набагато відданіше, глибше й захопленіше, ніж працюють тепер.

Бачила я й численних науковців з Президії Академії наук: її тодішнього президента — академіка Олександра Олександровича Богомольця і віце-президентів: Олександра Володимировича Палладіна, Андрія Опанасовича Сапегіна й Бориса Сидоровича Чернишова. Академіка Миколу Васильовича Корноухова я бачила вдома щоденно: його родина — наші сусіди; ще членів-кореспондентів, скажімо, Веніаміна Михайловича Майзеля — нашого сусіда по будинку, Сергія Івановича Маслова, так само й Ніну Борисівну Медведеву — фізіолога (вони з сестрою й зятем жили далеченько від нас, однак на засіданнях в Академії наук бували регулярно).

Взагалі Академія наук жила спільним науковим і адміністративним життям. Побут, звичайно, відбирав час, але не стовідсотково. Мама моя була відповідальним секретарем Видавничої ради АН. Там готувалися «Резюме» з різних галузей знань, і публікували їх двома мовами: російською та англійською (ось

чому ми з мамою почали в Уфі вивчати англійську мову; у школі я вчила німецьку, французьку ж добре знала ще з раннього дитинства).

Мій батько читав і публічні лекції для шкільних учителів.

Дуже цікаво (в цьому плані) виступав, зокрема, Сергій Іванович Маслов, який вмів так глибоко й популярно, захоплююче розповідати про давню літературу: про літописи, про «Слово о полку Ігоревім», що для мене старовинний Київ, «Господин Великий Новгород» і старовинна Москва відкривалися «теплими» й яскравими своїми сторонами (про це в Москві 1943 року прекрасно «додав» ще Микола Каленикович Гудзій). Ці лекції назавжди лишилися для мене «живими» сторінками історії української і російської літератур, цікавішими, ніж її нам подавали потім у школі і навіть на філологічному факультеті Київського державного університету. Так само цікаво, хіба що, на жаль, недовго, читав професор Микола Кузьмович Грунський.

Сергія Івановича Маслова я спочатку уявляла собі іншим — «нейтральнішим», а він насправді був дуже «пристрасним»: умів непохитно відстоювати свою ідейно-моральну точку зору в науці і (про це я дізналася від мого батька) був, у свої студентські роки, звільнений з університету за участь у революційних студентських заворушеннях та відданий у солдати.

III. Мені здається, що все-таки найвиразнішими були літературні вечори в уфимському Спиртотресті. До речі, останню назву вживали всі без винятку (дорослі й діти), якоюсь мірою причетні до Академії наук, Спілки письменників України, музично-театрального світу. Це була просто назва будівлі, як, скажімо, назва театру, готелю «Башкирія», поштамту, Уфторгу тощо або школи: № 1, № 2 чи № 3, без жодного додаткового змісту (поважного чи зневажливого).

Літературні вечори я пам'ятаю добре, бо відвідувала їх систематично з моїми родичами. Велике, холодне, напівтемне приміщення, де блимає якась лампа на високій стелі або щось на столі, за яким сидить ведучий і той з письменників, котрий виступає персонально. Це, як правило, Микола Бажан (у військовій формі), який приїхав з фронту, Ванда Василевська (теж у військовій формі, з цигаркою в зубах), Максим Рильський, який мляво, однак сам читає свої нові вірші; безпристрасний зовні, дуже красивий Юрій Яновський (у пальті, накинутому на досить елегантний костюм), він тихо, але чітко читає свої нові оповідання-мініатюри. Хтось, артистично обдарований, читає вірші Павла Тичини. Останній ніколи і нічого не читає сам, хоча, присутній неодмінно, сидить у перших лавах і напружено слухає свої твори та твори колег по перу.

Отак українська література 40-х років ХХ ст. входила у читацьке сприйняття.

Відвідувачів у залі повно, слухають уважно; інша справа, хто розуміє краще (звичайно евакуйовані), а хто — гірше (звичайно місцеві — башкири, татари, росіяни). Художні твори блискучі, та такі ж різні, як і їхні автори: орієнтований на літературну тематику Максим Рильський читає поему «Мандрівка в молодість» — про свою юність у Романівці і вірші про Тараса Шевченка: «Земля, яку сховає Тарас малими босими ногами, земля, яку укрит Тарас своїми муками-ділами».

«Трагічний реквієм» Павла Тичини (йдеться про поему «Похорон друга»), мабуть, узагалі найкращий з його творів, орієнтований і на фольклор, і на космічність («Усе міняється, оновлюється, рветься, усе в нові на світі форми переходить...»), і на конкретні замальовки Уфи («Вже сумно вечір колір свій міняв з багряного на сизо-фіалковий...»), і на улюблену тичининську «музичність» («Над ким ті сурми плакали? Чого тарілки дзвюкали? І барабан як в груди бив — Хто вік свій одробив?»).

Вірші Миколи Бажана — трагічні й героїчні, типу «маршів»: «У небі нічному йшли літаки, несучи на крилах червоні зірки», про подвиг капітана Гастелло:

«Безтрепетні руки стискають штурвал; Літак свій останній бере перевал...»; «Де згарищем сіл і руїнами міст грабіжницький шлях свій позначив фашист».

Юрій Яновський (без жодного романтичного пафосу, властивого його «Вершникам»), читає своє оповідання про дітей і сиріт війни, наприклад оповідання «Гапочка».

Коли я потім вивчала ці твори в старших класах середньої школи або коли їх вивчали в школі мої доньки, або я чула про них на вузівських екзаменах (як член екзаменаційної комісії), мені було дивно: це вже «друкована класика», це вже «історія української літератури»? А я досі сприймаю їх як «живе слово», живих людей — дуже різних за вдачею, але добре мені особисто з дитинства знайомих: Павло Тичина, Максим Рильський, Микола Бажан, Юрій Яновський, Петро Панч, Іван Кочерга, Володимир Сосюра.

Найяскравіші уфимські спогади лишилися в мене, мабуть, про творчі зустрічі в нашій маленькій кімнатці на першому поверсі великого Будинку спеціалістів. М'яко кажучи, це не зовсім та чотирикімнатна розкішна оселя — теж у Будинку спеціалістів і теж на першому поверсі, тільки залишена в Харкові. Тут тільки 9 квадратних метрів, тільки два ліжечка (одне для тата, одне — спільне для нас з мамою); вузенький столик — на ньому стоїть гасниця і щось із посуду, а крізь усю кімнату протягнуто вервечку (для сушіння білизни), бо господарі квартири дозволяють нам користуватися тільки туалетом і малосінькою ванною з льодяною водою, вхід до кухні з плитою суворо заборонений, бо це — лише їхня територія. Але, всупереч усім законам фізики, саме в нашій кімнатці збираються майже щодня троє Рильських (Максим Тадейович, Катерина Миколаївна і Богдан), двоє Калиновичів (Михайло Якович і Маргарита Михайлівна), Сергій Іванович Маслов, ну й ми, звичайно; ще хлопець, молодший від мене на рік, Георгій (Зьозя) Дядюша — син маминої приятельки ще з її валківських років, який майже постійно живе з нами, бо його мати — професор-онколог Галина Федорівна Дядюша — у постійних відрядженнях, а його батько — на фронті. Дядюші — троюрідні племінники Марії Заньковецької. Зьозя — в майбутньому талановитий хімік (на жаль, рано і несподівано померлий). Дивно, однак, що це не трапилося з ним і зі мною ще в уфимські роки, бо, залишаючись самі й ставлячи на гасниці в нашій зачиненій кімнатці його «хімічні досліди», ми, напевно, могли б спалити не тільки весь Будинок спеціалістів, а й весь сусідній квартал з його дерев'яними будиночками. Крім «хімічних дослідів», ми, щоправда, на цій гасниці успішно смажили яєчно, варили кашу нам обом і кип'ятили молоко, принесене мною з базару у вигляді білого змерзлого кружечка в руках; тільки в каструлі через певний час на млявому вогні воно перетворювалося на гарячу білу рідину.

Так от, далі про творчі зустрічі: як вони проходять? Ідуть запеклі суперечки про український переклад Рильським «Сірано де Бержерака» Едмона Ростана. Тут беруть участь усі: і професори, прекрасно орієнтовані у французькій літературі в оригіналі, і жінки, зокрема моя мама, Маргарита Михайлівна і Катерина Миколаївна (вони добре знають французьку мову), і навіть ми з Зьозею, бо вчили її перед війною приватним чином — він у Києві, я у Харкові.

Обговорювали й український переклад Рильським «Каменного гостя» О. С. Пушкіна — річ дуже специфічну, де дія відбувається в середньовічній Іспанії, в аристократичному середовищі; висловлювалися думки, що її треба перекладати із збереженням відповідного іспанського й російського мовного колориту для сприйняття сучасним українським читачем (чи то глядачем, якщо її буде поставлено в театрі).

Мій батько читає (сам за всіх дійових осіб) п'єси А. П. Чехова — мініатюри «комічного профілю»: «Медведь», «Предложение» й оповідання «Беззащитное существо», перероблене самим Чеховим потім у п'єсу «Юбилей», або його ж таки «Свадьбу». Читає мій батько вголос і уривки з улюблених ним творів Г. Квітки-Основ'яненка — теж гумористичного спрямування: це «Сватання на Гончарівці», «Шельменко-денщик» і особливо «Пан Халявский», де «маменька» хотіла знепритомніти, щоб показати свою «делікатність» перед сусідами-поміщиками, та «не знали, як це робиться», а наставник Трушка (оповідача) Доміне Галушкінський, викладач латини, історії й географії, збираючись їхати з хлопцями, своїми вихованцями, з Харківщини до Москви, не міг з'ясувати: чи треба по дорозі перепливати море, чи ні?

Слухачів на такі «читання» збиралося багато. Крім перелічених мною, ще родина академіка Миколи Васильовича Корноухова, наших сусідів; господарів квартири — Сахаутдінових (у тому числі й старенька мама господаря квартири — татарка, яка погано знала російську мову, та все одно була захоплена всім цим «інтелектуальним»); на мою маму, яка щоранку милася у ванній холодною водою, вона дивилася як на артистку цирку, що виконує «смертельні трюки»).

Під час цих «читань» двері квартири відчиняли на сходи: там натовпом збиралися сусіди з інших квартир і намагалися почути те, що відбувається в Сахаутдінових. Дружина господаря Ольга Опанасівна (родом з Підмосков'я), жінка жорстко практична, казала, що братиме гроші за слухання Булаховського.

Було в Уфі чимало курйозних випадків, зокрема мовних. Так, на засіданнях академічних інститутів (це головним чином були об'єднані Інститути літератури й мовознавства Академії наук) за участю, скажімо, Максима Рильського й Степана Крижанівського як письменника відбувалися гарячі дискусії з приводу «Українського правопису», мови літературних перекладів, укладання словників і взагалі довідкової літератури. Ці засідання (в приміщенні будівлі Спиртотресту, де в сусідніх кімнатах ще лишалися й працівники самої установи) вели виключно українською мовою. Після такого засідання один рядовий співробітник Спиртотресту (місцевий, російськомовний) питає мого батька, якого вважали людиною привітною й контактною: чому евакуйовані, зокрема з Академії наук, такі невдячні? У них є продуктові картки, їм відкрили спеціальну їдальню теж за талонами, але дуже пристойну, як на ті часи, а вони, як зберуться на свої засідання, то й «товчуть» з ранку до вечора лише про одне: «питание» й «питание», та й більш нічого?! І мій батько збагнув, у чому річ: в дискусіях на засіданнях часто фігурувало українське слово «питання», яке місцеві службовці в сусідніх кімнатах сприймали як «питание».

Другий випадок. Моя мама шукає в центрі Уфи крамницю, де продається одяг і посуд. У Харкові подібна крамниця називалася «Хаторг». Однак «Хаторгу» не видно. Нарешті одна привітна перехожа (з місцевих) пояснює: «Хаторгу» тут немає, а от «Уфторг» є — на сусідній великій вулиці «Каламакси». І мама збагнула: «Хаторг» (тобто «харківська торгівля») був тільки в Харкові, а тут, в Уфі, є лише «Уфторг» («куфимська торгівля»), а про вулицю вона спочатку думала, що її названо за ім'ям якогось башкирського видатного діяча на зразок Салавата Юлаєва, насправді виявилось, що це вулиця Карла Маркса.

Певні відтінки мови російської (специфічно місцеві) були в Уфі неповторними. Уфа — місто дуже велике, вулиці не мощені, дуже брудні для пішохідного руху. З транспорту — тільки трамвай, що возив за місто, куди мій батько, як викладач, майже щоденно добирався з величезними труднощами в Башкирський об'єднаний педінститут, що його винесено далеко за місто, оскільки в його приміщенні в центрі Уфи, як і в більшості шкіл, розміщені були шпиталі для поранених на фронті. Якщо спитаєш перехожого, як кудись проїхати, то він відповість

не так брутально, як у Москві, або не так привітно, як у Ленінграді (Санкт-Петербурзі), пояснивши обов'язково, куди і як пройти або проїхати, своєрідним реченням: «Не знаю да, не знаю — нет».

У школі моя вчителька російської мови та літератури в 6-ому класі на уроках говорила правильно *класьть*, а не *ложитьь*, ставила правильні наголоси в дієсловах «дала́», «взяла́» і таке інше, та коли під час перерви до класу забіг учень-бешкетник, маючи намір схопити класний журнал і зошити з неперевіреними диктантами, вона почала кричати «Положь взад! Положь взад! Я тебе сказала! Я уже всё тебе дала і сама взяла, шо мне надо!».

Відома польська письменниця Ванда Василевська (тоді полковник Війська польського і дружина О. Корнійчука) каліченою російською мовою, вже не кажучи про українську, дуже гарно й «впливово» виступала перед публікою. У побуті вона була економною й егоїстичною. Побачивши, як моя мама «широко» влаштовує в Спиртотресті прийняття для Академії наук, письменників і поляків з Війська польського (в Уфі не було проблем з м'ясом, вином і овочами, та й з рибою) і як кладе справжні скатертини на столи, які можуть бути зіпсовані винними плямами, спитала її (французькою мовою): якого вона соціального походження і яким було її дівоче прізвище? «Іванова», — відповіла мама. «А соціальне?» — наголошувала польська діячка. «Дочка земського лікаря на Харківщині». «А ще точніше, а мати? А походження батьків?» Мама відповіла «точніше», але неохоче (тоді не було модним це афішувати): мама її була дуже освіченою жінкою, вільно володіла німецькою й французькою мовами, бо закінчила свого часу московський Інститут для дворянських сиріт; була гарною піаністкою і визнаним режисером-аматором місцевого театру (під егідою трупи Миколи Садовського і Марії Заньковецької). Батьки — троюрідні брат і сестра (Іванови-Кузьміни) — із дрібних поміщиків Брянського повіту Орловської губернії, сусіди Ф. Тютчева. «А! — сказала Ванда Василевська, — тоді я все розумію: і Ваш «розмах» в організації прийняття, і Вашу гарну французьку мову». «Ну, — ще додала мама, — в мене по лінії матері — бабуся взагалі — французенка — Надін Россет». «Прекрасно! — засміялася енергійна полячка. — Мені зрозуміло, чому Ви не боїтеся винних плям на скатертині і чому Вам не шкода печені з м'ясом і картоплею для гостей. Це “поміщицька щедрість”».

Курйози траплялися і в колах письменницьких.

У довжелезних чергах доводилося мені стояти, щоб одержати за картками хліб, крупи, залізні баночки з Америки під назвою «Свиная тушенка» і т. ін. Одного разу, коли я ставала в чергу, якась жіночка попередила мене, що переді мною стоїть (вона ще прийде) дружина письменника Сковороди. Я, відверто кажучи, здивувалася, бо я з Харкова і знала, що там були Сковородинські курси, що педінститут, де викладав мій батько, був імені Сковороди, що ми їздили зі школою на екскурсію в Сковородинівку, де Сковорода похований. Знала ще, що він був давно і був «мандрівним філософом» без будь-якої родини. А тут він в Уфі? Через деякий час підійшла до мене симпатична літня жінка з блакитними очима й спитала, чи мене попереджали, що вона тут стоїть у черзі? Я відповіла, що *так*. «Ви — Сковорода?» Вона здивувалася у свою чергу: «Чому Сковорода? Я — Кочерга...»

Неодноразово приходила до мене в Уфі симпатична літня лікарка з дитячої поліклініки в супроводі цілої групи студентів-практикантів. Виявилось, що я хворію «класично виразно» і в тяжкій формі, так, що мене можна показувати як живий експонат: спочатку — кір, потім, через деякий час, — вітрянка. Ще через деякий час — краснуха; ще через деякий час — свинка. І все це неодмінно дає

ускладнення на мої хворі нирки. Крім того, маю вроджену ваду метрального клапана серця.

Про умови життя в Уфі може свідчити такий випадок. Сиджу я сама в квартирі вдень і вчу уроки. Заходить не дуже стара, але виснажена й стомлена жінка, просить дозволу посидіти й дати їй води (бажано кип'яченої, бо з крана йде надто погана). Хвилин за 10, однак, вона зняла пальто й теплу хустку й спитала мене іншим тоном: «А де ж хворий?» «Який?» — уточнила я. Вона прочитала: «Булаховський Леонід Арсенійович; викликали “швидку” з приводу цукрової коми, хворіє на цукровий діабет...». «Так, — відповіла я. Та це ж було днів 10 тому, він уже ходить на роботу». «Маєш рацію, — сумно прокоментувала жінка. — Я єдиний лікар “Швидкої”, а машини немає, то я ходжу пішки по Уфі, а викликів безліч. Оце сьогодні лише дійшла черга до твого тата».

Бували зі мною події і в плані творчому. Я вже з тих років мріяла бути письменницею (поетесою й прозаїком). Мої вірші (російською й українською мовами) до певної міри подобалися моєму батькові, зовсім не подобалися Максимові Тадейовичу Рильському і дуже подобалися Павлові Григоровичу Тичині, який в Уфі написав мені навіть вірш-присвяту (спочатку він називався «Юльці Булаховській», потім — «Юльці Б-ській» і нарешті «Юній поетесі»). Вірш кінчався дуже приємними для мене рядками: «Українська поетеса будеш, Юльцю, ти колись...». Надруковано його тепер у 12-томнику Тичини з розгорнутими коментарями співробітників нашого Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України.

Трапилася зі мною й інша цікава літературна пригода. Я написала вірш (російською мовою) про занедбану мечеть, розташовану поблизу нашого будинку й Центрального парку культури й відпочинку. Цей вірш вмістили у стінній газеті нашої школи:

Среди заброшенного сада стоит старинная мечеть.
Кольшет ветер тихо травы и паутины старой сеть.
Закрыты наглухо ворота, шагов не слышно по коврам,
И ходят тени в полумраке по древним, выцветшим стенам.
А здесь когда-то жизнь кипела, неслись молитвы к Небесам,
На зов муллы народ сходил к ее зеленым воротам.
Теперь безвестно пропадает в тени изменчивых веков,
И стены только оглашают молитвы дряхлых стариков.

Десь після початку занять у школі викликає мене до себе директор школи. Я злякалася: що таке? Вчусь я добре, може, багато пропускаю, але не ходжу самотійно на Білу (це величезна річка) і не палю, як Богдан Рильський та деякі інші мої однокласники. «Коментарів» щодо Богдана давати не буду, я не ябеда. Директор школи була зі мною лагідною: «Ти знаєш, що по радіо передавали подяку російськомовній дівчинці Юлі (відомо, що вона хрещена у православній вірі, та це в даному разі не має значення) — за вірш, написаний про уфимську мечеть. Це ти писала?». «Так, я, і він надрукований у нашій стінгазеті. А чия подяка?». «Великого муфтія» (це була головна особа всього мусульманства в СРСР, з його резиденцією в Уфі, де, як я казала, багато не тільки башкирів, а й татар).

Додам, забігаючи наперед, що я знов одержала по радіо подяку, але від іншої видатної духовної особи. Дзвонила до мене подруга моїх шкільних років Іра К. — жінка трохи екстравагантна: «Юля, я тільки що чула по радіо подяку тобі від Папи Римського (Іоанна Павла II)». «Іра, — відповіла я, — це що, одне з твоїх “слухових видінь”?». «Ні, — розсердилася вона. — Те саме тобі підтвердить і мій чоловік. Він сказав, що Папа Римський, справді, від’їжджаючи з України, просив передати Юлії Булаховській “подяку” за увагу до нього. Ти що, перейшла в католицьку віру?». «Жодною мірою, хоча я й полоністка за фахом». І я

зрозуміла: у Києві, під час перебування тут Папи Римського (а він досить відомий польський поет Кароль Войтила — це справжнє його ім'я й прізвище) видали збірочку українських перекладів його віршів під назвою «Веслуючи в Небо» (з його портретом на обкладинці), я написала до неї «Передмову», а Понтифік попросив у засобах масової інформації оголосити мені персонально свою подяку.

Тепер те, що стосується нашого колишнього уфимського шкільного життя. Вчилися ми в абсолютно холодному приміщенні, без опалення (одягнені «до зубів» і в рукавичках: їх знімали і вчителі, і ми тільки тоді, коли щось писали на дошці або в зошитах). Вчилися в чотири зміни, бо російських шкіл було обмаль (чимало башкирських), а всі уфимські татари і всі евакуйовані могли вчитися лише в школі з російською мовою навчання.

Важко було вийти зі школи, коли її штурмували ті, хто йшов на наступну зміну, або найактивніші — з нашої зміни. Я виходила з жахом: худесенька, як трісочка, з поламаною рукою, у слизьких чоботях не по моїй нозі; з косами, замотаними теплою важкою хусткою, короткозора, та без окулярів. Перед вхідними дверима стоїть кордон з хлопців-підлітків, який б'є по обличчю холодними кульками зі снігу. Попаде мені щось в очі, — і я зі школи більше не повернуся додому, та ж у школі вічно не житимеш! Рятую мене тільки те, що «командир» того «кордону» — мій однокласник і добрий знайомий по сімейних зустрічах — Богдан Рильський. Ми з ним не дружили (ця творча дружба відбудеться через багато років, коли Богдан буде в Києві директором Музею М. Т. Рильського, а я, по лінії Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України, видаватиму переклади Рильським французької літератури). В Уфі моє спілкування з Богданом обмежувалося обміном реченнями: «Ти дивись мені, “кисейная барышня”, не скажи татові й мамі, що я палю й ходжу з хлопцями на Білу (іноді замість уроків)». І моя відповідь: «Дуже ти мені потрібен, “сухий грибок”, щоб я щось про тебе повідомляла. Я взагалі терпіти не можу підлабузників і тих, що доносять». У цей «критичний момент» перед дверима школи в її зимовому дворі Богдан, побачивши мене, щось стиха каже своїй команді, а потім кричить мені: «Юлька, пробігай, тільки швиденько, поки ми не передумали...». Ніхто в цей момент не цілить мені в обличчя сніжками, а я, балансуючи, біжу бігом слизьким засніженим двором школи, сподіваючись ще раз у житті все-таки потрапити додому.

І останнє. Був в Уфі мандрівний кіт Васька, який харчувався і відігрівався в сімейному колі різних сусідніх квартир: у нас у кімнаті, у наших сусідів — академіка Миколи Васильовича Корноухова з його матір'ю й сестрою, у Сергія Івановича Маслова, у наших господарів Сахаутдінових та ін. Поїсть, погріється, поспить і обов'язково піде. Одного разу прибігла до нас дуже збуджена сусідка похилого віку й кричить: «Васька Булаховський мав справу з нашою кішкою, тепер у неї п'ять кошенят. Що я з ними робитиму і як їх утримуватиму?». Мій батько, який замолоду був привчений до того, що саме він повинен утримувати всіх своїх родичів (близьких і далеких) і багатьох своїх друзів з родинами, спокійно спитав: «Скільки?». Вона, не розгубившись, назвала досить велику суму. «Льоня, — стала заперечувати моя мама. — За таку суму можна утримувати й декілька поколінь кошенят! І чому це тільки Васька Булаховський? Чому не Васька Корноухов, чому не Васька Маслов і чому він — не Васька Сахаутдінов?».

Мій батько не звернув уваги на мамині докори й перепитав сусідку: «Скільки?». Вона все-таки трохи збавила ціну. «А Ви певні, що саме цей Васька є батьком ваших кошенят?» — захотів уточнити тато. «Звичайно! — закричала сусідка. — Хто ж інший? Тільки він сюди “мандрює”, а моя кішечка з хати не виходить». «Ну, добре — погодився Леонід Арсенійович. — Якщо він винен, то я заплачу».